

V É L E M É N Y

A felzárkózás és fenntarthatóság hazai tapasztalatai az EU-belépést követő két évtizedben

BÉLYÁ CZ IVÁN*

A cikk a hazai felzárkózás és fenntarthatóság kapcsolatát vizsgálja az elmúlt húsz év gazdasági folyamatai alapján. Ennek keretében sor kerül a gazdasági növekedés erőltetésének és a gazdaság túlfűtöttségének elemzésére, a beruházáscentrikus gazdaságpolitika következményeinek taglalására, a fogyasztás háttérbe szorítottságának analizésére. A szerző azon az állásponton van, hogy a nagy fokú kormányzati aktivizmus közepette a termelékenység növelése, a magas hozzáadott értéket létrehozó ágazatok és vállalatok mellőzöttsége, egy túlpreferált vállalati kör tartós felemelése, a tudásgazdaság és a zöldátmenet háttérbe szorítása ellene hat a környezeti, finanszírozási, funkcionális fenntarthatóságra alapozott felzárkózásnak, s ezt a krónikus túlelosztás állapotában levő állami költségvetés sem tudja támogatni. Mindez azzal járhat, hogy a hazai társadalmi és gazdasági fejlődés elkanyarodik a haladó nemzetközi folyamatoktól.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E21, E22, H50, O11, O31, L21.

Kulcsszavak: makrogazdaság, beruházás, fogyasztás, költségvetés, innováció, vállalatok.

* Bélyá cz Iván, az MTA rendes tagja, professzor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. E-mail: belyaczivan@gmail.com

A szerző „A fenntartható pályáról lecsúszó gazdaság gyötrelmei” címmel esszét írt az *Élet és Irodalom* 2024. június 22-i számában. Ez a tanulmány annak továbbgondolt és bővített változata.

A kézirat 2024. november 21-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.11-12.66>

Abstract

Domestic experiences of catching up and sustainability in the two decades after Hungary's EU accession

IVÁN BÉLYÁ CZ

This article examines the relationship between Hungary's catching up and sustainability based on economic developments over the last twenty years. It analyses the consequences of enforcing economic growth and overheating the economy, the aftermaths of investment-centred economic policies, and playing down consumption. The author takes the view that, in the face of heightened government activism, increasing productivity, neglecting sectors and companies that generate high added value, permanently supporting an over-preferred group of companies, and marginalising the knowledge economy and green transition, are counterproductive to catching up based on environmental, financial and functional sustainability, and cannot be funded by the budget in a state of chronic over-allocation of resources. All this could lead to domestic socio-economic development diverging from progressive international trends.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: E21, E22, H50, O11, O31, L21.

Keywords: macroeconomy, investment, consumption, budget, innovation, firms.

Bevezetés

Az idén húsz esztendeje, hogy hazánk az EU teljes jogú tagja lett, ideje van a számvetésnek az eltelt idő eredményeiről. Ha voltak elérendő célok – kimondva vagy kimondatlanul –, azok között bizonyosan szerepelhetett a felzárkózás a fejlett gazdaságokhoz, valamint a társadalmi, pénzügyi és környezeti fenntarthatóság elérése a gazdasági fejlődésben úgy, hogy a felzárkózás és a fenntarthatóság egymással sok szálon szorosan összefügg. Ennek eszköze lehetett volna a közepes jövedelmű országok fejlettségi csapdájából való kitörés kísérlete, az extenzív gazdálkodásról az intenzív fejlődésre történő áttérés, a termelékenység folyamatos és jelentős mértékű növelése, a gazdaság makroszerkezetének mélyebb átstrukturálása és a gazdálkodás elmozdítása a magasabb hozzáadott értékű szegmensek irányába. A vizsgált két évtized tapasztalatai alapján megfogalmazható a következő hipotézis: a felzárkózásban és fenntarthatóságban sporadikus-marginális javulás néhány összefüggésben és indikátorban bekövetkezett, áttörésvértékű fejlődés viszont nem, s másfél évtized tapasztalatai szerint a megtörtént fejlemények utat nyitottak a nemzetközi gazdaság fejlődési tendenciáitól való elkanyarodás előtt.

Politikai-uralkalmi szempontból a vizsgált 2004 és 2024 közötti időszakban másfél választási cikluson keresztül szociálliberális kormányzat, majd ezt követően három és fél periódusban nemzeti konzervatív kormány gyakorolta a végrehajtó hatalmat. A vizsgált időszak egészére vonatkozóan a hazai forrásokat 110 milliárd euró külföldi működőtőke-bevonás (2022. évi állapot), külső hitel és az EU-ba való belépést követően a konvergenciát segítő ingyenes uniós forrás egészítette ki (MNB-adatok szerint 2004–2006: 3 milliárd euró, 2007–2013: 25 milliárd euró, 2014–2020: 25 milliárd euró, valamint 10 milliárd euró mezőgazdasági és vízgazdálkodási forrás. A hazai gazdaság külső forrásokra támaszkodása korábban is fokozott mértékű volt, ez bizonyos időszakokban súlyos eladósodást okozott (például 1975 és 1989 között),¹ s ez a tendencia a 2000-es évek legelejétől újra felerősödött. 2004-ben a külföldi működőtőke-állomány és a külföldi adósság együttesen a GDP 150 százalékát tette ki (EBRD, 2005:141). Ez az arány a régió országai között a legmagasabb volt. Ettől az időtől fogva a hazai gazdaság túlfűtöttsége feltűnően erősödött. A sok tekintetben megalapozatlan jóléti rendszerváltás mellett (fedezetlen jelentős béremelés) a súlyos kockázatokkal terhes devizahitelezés és a teljesen felesleges valutafelértékelés a külföldi eladósodás fokozódásával járt, amelyet a kormányzati túlelosztás eredményeként súlyosbított az állami költségvetés egyre fokozódó hiánya. A 2000-es évek időszakát a nemzetközi pénzügyi piacokon elérhető igen alacsony kamatozású hitelek bősége határozta meg, s ebbe a csapdába számos ország beleesett, ám hazánk számára a 2008–2009. évi nemzetközi pénzügyi válság hatásai éppen az eladósodottság miatt voltak súlyosak. A kritikus válsághelyzet nemzetközi segítséggel történő feloldása és a 2009. évi konszolidáció után a régi mederben folytatódhatott a gazdaság működése.

Állami aktivizmus az átpolitizált gazdaságban

A 2010. évi változást követően a kormányzati gazdaságpolitika a megelőző húsz év gyakorlatának *antitéziseként* jelent meg, ami az elmúlt másfél évtized tapasztalatai alapján egyaránt rányomta bélyegét a felzárkózásra és fenntarthatóságra. A GDP több mint 50 százalékát centralizáló és újraelosztó nagyméretű államháztartásra támaszkodva minden ízében átpolitizált kormányzati aktivizmus valósult meg a gazdaságban.

¹ Lásd <https://statisztika.mnb.hu/idosor-2872>

A pénzforrások és a gazdasági érvényesülési esélyek piac- és teljesítményalapú allokációját a kormányzat iránti lojalitás elve váltotta fel. A kormányzat által kiválasztott és kedvezményezett befektetői és vállalati erőcsoportok közbeszerzési túlárzás, kedvezményes hitelek, egyedi és célzott forrásjuttatás, valamint épület- és területingatlanok adományozása révén jelentős vagyont halmoztak fel. A kiválasztott vállalatokra szabott kivételezések, az egyedi kedvezmények és mentességek, bizonyos gazdálkodó egységek szelektív sarcolása (versenytárskénti ellehetetlenítése), a kivételezett erőcsoportok túlzott támogatása a preferált mezőben, az *átlagos jövedelmezőséget messze meghaladó* profit elérését teszi lehetővé. Ezzel szemben viszont egy ennél sokkal tágabb kör (nem kivételezett nagyvállalatok, kis- és középvállalatok) a fejlődéshez szükséges forrásokat nem kapja meg, így ez a sokkal tágabb környezetben szunnyadó *növekedési potenciál kiaknázatlan* marad. A kiválasztott és a kormányzat által sokféle eszközzel támogatott vállalati erőcsoportok profitjának, vagyonának, a gazdaságon belüli súlyának gyors növekedése nem természetes és szerves úton végbement vállalati erősödésem, nem kivételes piaci teljesítményjavuláson alapult, hanem a kormányzati kapcsolatoknak volt köszönhető.

Ennek következtében a szektorok között – megkülönböztetés alapján – sajátos preferenciaskála alakult ki. Kiemelkedő támogatásban és kedvezményekben részesültek a hazai tulajdonú kedvezményezett vállalati erőcsoportok; jelentős támogatásban és megkülönböztetésben a hazánkba települt exportorientált multinacionális vállalatok termelőegységei (e vállalatokkal a kormányzat stratégiai megállapodást kötött). Az exportban szerepet nem játszó multinacionális cégeket (bankok, szolgáltatás, energiakereskedelem) a kormányzat igyekezett kiszorítani (több-kevesebb sikerrel) a hazai piacról. Végül a nem kiemelt hazai tulajdonú nagyvállalatok, továbbá a hazai kis- és középvállalatok túlnyomó többsége sem piacra jutási, sem az exportképességet előmozdító, sem menedzseri tudást segítő támogatást nem kaptak. Emiatt a hazai tulajdonú vállalatok exportban való részvétele a 2020-as évek elején alig volt több 10 százaléknál, miközben a külföldi tulajdonú vállalatok azonos mutatója meghaladta a 70 százalékot. Nehezen indokolható tény, hogy a kormányzat 2011 és 2018 között 1000 milliárd forinttal *támogatta az exportáló multinacionális vállalatok hazai egységeit*. A 2010-ben indult kormányzat által vezérelt gazdasági modell a szektorsemlegesség teljes hiányában miként járulhatott hozzá a felzárkózáshoz és fenntarthatósághoz? Ezt a következő területek/tényezők példáján vizsgáljuk meg: erőltetett növekedési törekvések, beruházás, fogyasztás, termelékenység, költségvetési politika, tudásgazdaság, zöldátmenet.

A 2010 utáni időszak látványos változása a gazdasági növekedésre vonatkozó célok ártértékelése, az erőltetett ütemű növekedés elemi törekvésként történő deklarálása; ennek középpontjában az évi átlagos 7 százalékos növekedési ütem célul tűzése állt. A 2010-es években a nemzetközi gazdaság fejlett és közepesen fejlett területein egy évtizeden át tartó *stabil értékesítési konjunktúra* volt, amelyet az egész világra kiterjedő koronavírus-járvány tört meg 2020–2021-ben. Ez azt is jelentette, hogy a *prociklikus ösztönző eszközök aktivizálására*, a gazdaság túlfűtöttségének fenntartására *nem lett volna szükség*. A növekedés erőltetését szolgálta a főleg a kiválasztott-preferált vállalatok intenzív kormányzati támogatása, a kereskedelmi bankok túlméretezett hitelprogramjai, a jegybank által a vállalatoknak nyújtott monetáris finanszírozás, a beruházások erőltetett ütemű növelése és a foglalkoztatás kiterjesztése.

Minden gazdaságban a pénzügyi és a munkaerőforrások mennyisége és minősége, a kapacitások kihasználása, a vállalatok versenyképessége, termelékenységése és a vállalati vezetés képessége meghatároz egy *természetes makrogazdasági növekedési rátát*. Ez gazdaságunk esetében 3–4 százalékos átlagos évi növekedési potenciál, amely jelentősen elmarad a GDP alapvetően vágyvezérelt 7 százalékos növekedési ütemét emlegető ábrándtól. Ma már tudjuk, hogy a gazdaság évi átlagos növekedési rátája 2010 és 2023 között 3,5 százalék volt, jelentős évenkénti ingadozással úgy, hogy több – magasabb rátát elérő – évvel szemben 2012-ben a szuverén adósságváltság, 2020-ban a világjárvány, 2023-ban pedig az energiaválság jelentős hatásának eredményeként visszaesés volt a nemzeti teljesítményben.

Hazánkban az EU-belépéskor és az azt követő néhány évben az egy főre jutó GDP az EU-átlag 50 százalékának felelt meg, ami 2024-re 70 százalékra emelkedett. Dedák (2024) arra hívja fel a figyelmet, hogy a felzárkózás alapját képező utolérési effektusnak közgazdaságtani gyökerei vannak. Eszerint a felzárkózás ütemét a konvergencia üteme határozza meg, amely évenként 2 százalékra tehető. A konvergencia sebessége – ebben az esetben – azt jelenti, hogy évente a még meglevő lemaradás 2 százaléka dolgozható le, s nem azt mutatja, hogy a felzárkózó gazdaság évente 2 százalékkal kerül közelebb az utolérni vágyott országhoz vagy egész régióhoz. Dedák (2024) modellje visszatekintve igazolódik: a hazai egy főre jutó GDP EU-átlaghoz viszonyított 50 százalékos arányának 2,8–3,8 százalékos átlagos gazdaságnövekedési ütem felel meg, a 70 százalékos hányadosnak 1,8–2,8 százalékos növekedési ráta. Az induláskori alacsonyabb bázisnak magasabb növekedési

rátá az adekvát megfelelő, s a konvergencia előrehaladtával a gazdasági növekedés üteme nem gyorsul, hanem belesimul az utolérendők növekedési arányába. Mindebből két fontos tanulság adódhat: az egyik szerint – elismerve egyedi tényezők hatását – a 2021 és 2024 közötti időszak mélypontra süllyedt növekedési mutató alapján igazolódik az utolérési effektus közgazdaságtani szabályszerűsége. A másik szerint ezekben az években óvatosan kellene feszíteni és erőltetni a gazdasági növekedési célokat. A 2010 utáni időszakban a munkaerő-intenzív termelés fejlesztésével, a foglalkoztatási ráta 2010 és 2023 közötti 57-ről 75 százalékra történt emelkedése a szabad munkaerőforrások kimerülésével járt, s így a 2022-től indult újraiparosítási program projektjei – szinte kizárólag – vendégmunkások behozatalával lesznek működtethetők (Barta, 2022).

Beruházás

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a 2010 utáni rendszer vajon fogyasztáscentrikus vagy beruházás-központú volt-e, akkor az utóbbit tartjuk egyértelműnek. A KSH adatai alapján a nemzetgazdasági beruházások éves összege 2010 és 2022 között folyó áron megháromszorozódott,² ezen belül a feldolgozóipari beruházások azonos mutatója négy és félszeresére növekedett.³ A gazdaság működésében a beruházás kettős természete kell, hogy érvényesüljön. A beruházás a projekt megvalósításának fázisában keresletet támaszt javak és szolgáltatások iránt, a megvalósuló projektek eredményeként növekszik a beruházási szektor kibocsátása, ezáltal nő a nemzetgazdasági teljesítmény, a közreműködő vállalatok profitja gyarapszik. A beruházási projektek elkészülte után a produktív befektetésekkel szemben megtérülési követelmények állnak, a többi objektummal szemben a fenntarthatóság érvényesülése a legfontosabb elvárás.

Az elmúlt másfél évtized ide vonatkozó tapasztalatai azt igazolják, hogy a termelő beruházások létrehozott objektumai – érezhető mértékben – nem növelték a termelékenységet, és számos projekttel kapcsolatban jelentkeztek megtérülési zavarok. Ennél is súlyosabb gond volt a nagy számban megvalósított látvány- és presztízsberuházások, a túltolt tömegű sportlétesítmények jelentős túláraként, a kialakult láncmegbízási rendszer költségnövelő hatása. Rendkívül nagy számban valósultak meg korlátozott funkciójú vagy funkció nélküli, gyenge minőségű projektek, ahol a források gyors elköltethetősége volt a fő rendezőelv. A beruházási szektor tapaszta-

² https://www.ksh.hu/stadat_files/ber/hu/ber0001.html

³ https://www.ksh.hu/stadat_files/ber/hu/ber0005.html

tai arra utalnak, hogy a beruházás kettős természetéből az első vonás túlhangsúlyozott, a fenntarthatósági követelmény teljesítése elhanyagolódott. A hazai beruházási gyakorlatról előzőekben írottak felvetik azt a kérdést, hogy az új építések egyoldalú favorizálása, az egyre emelkedő beruházási költségek kritikátlan elfogadása, a *minél hamarabb elkölteni az ingyenes forrásokat hamis és etikátlan elv* érvényesülése előtt nyitott kaput.

Kiegyensúlyozott beruházási és fejlesztéspolitikát folytató gazdaságokban a tág értelemben vett beruházási-fejlesztési kiadások csak egy részét fordítják új beruházásokra, egy másik részét pótlásra-cserére. A termelési és szolgáltatási célú eszközállomány működőképességének megőrzésére fenntartási költségeket különítenek el. Gazdaságunkban a megelőző fenntartás, a pótlás és gépcsere háttérbe szorult az utóbbi évtizedekben, s az új beruházások uralták az állótőke-gazdálkodást. A közművek és közszolgáltatások területén a fenntartás, a korszerűsítő gépcsere *tartós elhanyagolása működési zavarokhoz vezet*, amit manapság a közlekedés, az egészségügy és a vízgazdálkodás vonatkozó negatív példái igazolnak.

A gazdaságban – a 2010 után kialakult – szabályozási és államigazgatási közegben súlyos torzulások keletkeztek a beruházási rendszerben. A beruházási döntéshozatal és kivitelezés fontos szabálya, hogy a viszonylag hosszú gazdasági-műszaki előkészítési szakaszt követi az időben koncentrált kivitelezési fázis. 2010 után ez a rend felborult, és a nagyon rövid előkészítést rendkívül gyors és időben koncentrált kivitelezés követte. A probléma egyik gyökere lehet az, hogy az államigazgatásban nem volt önálló tárcája a környezetvédelemnek, az egészségügynek, az oktatásnak, a szociális ügyeknek. Részben ennek tulajdoníthatóan vállalatgazdasági szintű döntések kerültek a kormányhoz, s közülük számosan nemzetstratégiai megkülönböztető minősítést kaptak, bár ezeknél is hiányos maradhatott az előkészítés, ami inkább *a titkosságot és a bírálhatatlanságot* alapozta meg. Az erőltetett ütemű döntéshozatalban a közvetlen és járulékos erőforrásigény korrekt számbavétele, a beruházási hatásvizsgálat és a környezeti feltételek/következmények elfogulatlan analízise hiányt szenved.

Másfél évtized nagyszámú példája arra mutat, hogy a kormányzati indíttatású beruházási boom kiválasztott és kiemelten támogatott vállalatok feltőkésítését is szolgálta. A közbeszerzési rendszer a projektek túlárázásával burkolt finanszírozási juttatást jelentett egy meghatározott üzleti kör számára. Torzította a piac működését bizonyos beruházási projektek kivonása a normatív működési rendszerből, a versenyhivatali vizsgálat köréből; ez aláásta a piaci követelményrendszer teljesíthetőségét, s kontroll nélküli pazarlás előtt nyitott utat. Ez a beruházási rendszer felmen-

tést adott a környezetvédelmi, eladósodási, valamint prudenciakövetelmények alól, indokolatlan versenyelőnyt biztosítva a kiválasztottak és versenyhátrányt az összes többi piaci szereplő számára.

Az előzőekben leírtakból következően a kiválasztott és fokozottan támogatott vállalati erőcsoportok folyamatosan érdekeltek az extenzív beruházási projektek tartós expanziójában. Egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a kiemelten támogatott vállalatok az építőiparban, az építőanyag-iparban, az infrastruktúra-beruházások, az energiahordozók forgalmazása, a közlekedési koncessziók, az ingatlanügyek, a turizmus területén találhatók. E vállalatok favorizálásának és bőkezű kormányzati támogatásának legfontosabb forrása az EU-pénzek 2007 és 2022 közötti beáramlása volt. Mivel e pénzek 2022 utáni felfüggesztése tartósan bizonyult, a folyamatos expanzióra épülő beruházási boom kihívás elé került, s 2024 elejétől beruházási projektek tömeges felfüggesztésére/elhalasztására került sor.

Fogyasztás

A fogyasztás révén történő felzárkózás illusztrálására érdemes felidéznünk a következő adatokat. A hazai fogyasztás szintje 2022-ben az EU-átlag 47 százaléka volt folyó áron euróban mérve. Az ország EU-ba történő belépésekor ugyanezen mutató értéke gyakorlatilag ugyanekkora volt. A fogyasztás e mutatója vásárlóerő-paritáson mérve a 2004. évi 64-ről 2022-ben 73 százalékra emelkedett. A fogyasztási szint egyik mutatója sem fejez ki drámai mértékű javulást, feltételezve e mögött a bérek és nyugdíjak nyomott színvonalán kívül a *produktivitás tartós stagnálását is*.⁴

A 2010 utáni időszakban *a fogyasztás másodlagos jelentőségű maradt a beruházás mögött*, mert a bér- és jövedelemnövekedés, az adópolitika és a szociális támogatás rendszere éppen *gyengítette egymást*. Makrogazdasági kiterjedésű fogyasztásnövekedés akkor remélhető, ha a társadalom összes csoportjának javul a jövedelmi pozíciója. 2010 után az adópolitika és a szociális támogatási rendszer a társadalom *jobb helyzetben levő* (felső) rétegét *kedvezményezte, az alacsony jövedelműeket diszkriminálta*. A progresszív adóztatást felváltó egykulcsos adóztatás – makrogazdasági méretekben – a fogyasztást nem segítette, ám az elszegényedést fokozta: másfél évtized alatt rendkívül nagyra *nőttek a jövedelmi és vagyoni különbségek*. Míg a felzárkózó régió országaiiban – az EU-belépést követően – 2010 és 2020 között számottevően csökkent a jövedelemegyenlőtlenség, addig hazánkban

⁴ Vesd össze <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240430/egy-hajszalon-mult-meg-nem-a-magyar-haztartasok-a-legszegényebbek-az-eu-ban-683419>

jelentősen növekedett a vonatkozó Gini-mutató: 2010: 24,1; 2018: 28,7. Az alsó négy jövedelemdecilisben 15–25 százalékkal csökkent az elkölthető jövedelem, az ötödik-hetedik közöttiben vagy stagnált, vagy enyhén csökkent, a legfelső három decilisben a jövedelmek 8–30 százalékkal növekedtek. Makrogazdasági aggregátumban a jövedelmek újraelosztási arányai megváltoztak. 2009 és 2018 között a közegészségügy GDP-hez viszonyított aránya 5,2-ről 4,7 százalékra, az oktatás hányada 5,4-ről 5,1 százalékra, a szociális támogatás súlya 18,1-ről 13,3 százalékra mérséklődött (OECD, 2024).

A 2010 utáni időben a szociálitranszfer-kedvezmény fókuszainak átstrukturálása nem tartotta meg a jövedelmi egyenlőtlenségek korábbi szintjét, s a szegénység alacsony mértékét. A felső jövedelmi ötödbe tartozók a szociális transzfer nagyobb részét kapják az alacsonyabb jövedelmi ötödbe tartozóknál. A jövedelmi mobilitás alacsony mértékű, s kapcsolódik az oktatáshoz, ahol a felnövekvő nemzedék tagjainak esélye szorosan kötődik a társadalmi-gazdasági háttérhez, ami az egyre növekvő egyenlőtlenség tartós fennmaradásához vezet. A 2010 utáni szociálpolitika azt a kormányzati szándékot tükrözte, hogy elő kell segíteni a felső középosztály tőkésedését, s a nemzeti tőkésosztály akkumulációjának fellendítését.

Az elmúlt másfél évtized vonatkozó tapasztalatai arra mutatnak, hogy a nagy különbségeket okozó jövedelemdifferenciálás – összességében – a fogyasztásra hátrányosan hatott. A makrogazdasági értelemben viszonylag szűk réteg jövedelempozícióinak javítása nem hozta magával a fogyasztás fellendülését, egyrészt a fogyasztás jövedelemrugalmatlansága, másrészt amiatt, hogy a differenciális igények teljesítése külföldi vásárlásokkal történik, s nem itthoni költséssel. A jövedelmek alakulásának kevés olyan pontja volt, amely tartósan stabil fogyasztásnövekedést alapozott volna meg. A szociális transzferhez hasonló volt a helyzet a nyugdíjakkal: egyrészt az arányos évenkénti emelés konzerválta a jelentős különbségeket, másrészt a svájci indexálás megszüntetése egyértelműen hátrányosan hatott a fogyasztásra (OECD, 2024b).

A fogyasztásoldali felzárkózásunkról sokat elmond, hogy a hazai éves átlagos kereset az OECD-országok átlagának fele (25 409 versus 49 165 dollár), a nettó elkölthető átlagos háztartási jövedelem pedig a vonatkozó OECD-átlagérték kétharmada (21 026 dollárral szemben 30 490 dollár évente). A hazai reálbérek növekedése a vizsgált időszakban nagy ingadozást mutatott, s a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan *visszaszorult a bérjövedelmek aránya, s jelentősen nőtt a tőkejövedelmek súlya* (OECD, 2024a).

A gazdaság hosszabb időszakra vonatkozó növekedését és a felzárkózást hátrányosan befolyásolta a termelékenység tartós stagnálása. 1999 és 2008 között a munkatermelékenység éves növekedési üteme 4,6 százalék volt. A 2000-es évek közepétől a közép- és kelet-európai régió országainak vonatkozó mutatóinál nagyobb mértékben csökkent, a 2008 és 2016 közötti időszakban éves átlagban 20 százalékkal, a 2016 és 2022 közötti években átlagosan 3 százalékkal növekedett. A tényleges munkaerő-termelékenység az 1998. évi 5,7 millió forintról 2008-ra 6,8 millió forintra emelkedett, míg a 2009. évi 7 millió forintról 2020-ban 7,4 millió forintra nőtt. A termelékenység növelésében elméletileg kulcsszerepük van a produktív beruházásoknak.

A beruházás-központú kormányzati politika erőltetése ellenére a beruházások struktúrája nem volt produktivitáscentrikus. A beruházások marginális produktivitása lényegében stagnált, a beruházási áldozat nem térült vissza.

Gazdaságunkban a külföldi működőtőke-beruházásokra – évtizedek óta – úgy tekintenek, mint amelyek „helyettünk elvégzik a mi dolgunkat”. Nagyon kevés termelő-szolgáltató keresztszövetben keletkeztek tovagyűrűző hatások, nem bontakozott ki inspiráció. Nagy tömegben nem lettek olyan kooperációs alvállalkozások, amelyek együttműködőként kiszolgálták volna a végtermékgyártást. A multinacionális cégek hazai leányvállalatai szigetként működnek, s a részegységek csaknem egészét behozzák az anyaországból. Alig fejlődik a termeléssel kapcsolatos kutatás-fejlesztés, és nem kapott lendületet az innováció sem.

A száz legnagyobb hozzáadott értéket termelő hazai cég közül a szolgáltatásban működők hozzáadott értéke átlagosan az árbevétel 25 százaléka, az ipari termelővállalatok ugyanilyen mutatója 18 százaléka (!) volt (HVG, 2024). A probléma gyökere ott kereshető, hogy a hazai vállalatok a globális kínálati lánc alacsony hozzáadott értékű szegmensében vannak jelen. Ahhoz, hogy a hazai tulajdonú – nem kivételezett – nagyvállalatok és a minden tekintetben mellőzött kis- és középvállalkozások növeljék produktivitásukat és exportképességüket, ki kellene használni azt a potenciált, amely *az értéklánc magasabb hozzáadott értékű szegmenseibe lépve* volna kiaknázható. Az ilyen technológiai haladás tudás- és erőforrás-igényes, és hosszú távú tervezést is igényel. Az elmúlt másfél évtizedben a kiválasztott hazai vállalatok és a multinacionális cégek hazai egységei túltámogatása mellett szinte egyáltalán nem kaptak kormányzati figyelmet és támogatást a hazai tulajdonú nagyobb és kisebb vállalkozások. A közhiedelemmel szemben a

pénzügyi segítségnél is fontosabb lenne *e vállalati kör adózási-adminisztrációs kötelmeinek lazítása és piacra jutási lehetőségei, vezetési ismereteinek javítása.*

Költségvetési politika

A 2010 utáni kormányzati politika eredményeként az államháztartás a bizonytalanság és követhetetlenség terepe lett. A mindenkori állami költségvetés állapota nem az értékteremtő vállalati működéstől és a társadalom adózási terhelhetőségétől függött, hanem attól, hogy sikerül-e a hazai megtakarításokból, a külföldi hitelfelvételekből, majd az egyre szaporodó kölönadókból elegendő forrást előteremteni a becsvágyó költségvetési kiadások fedezésére. A hazai költségvetési politika tartósan expanzív jellegű, ami akadályozza a váratlan helyzetek miatti manőverezés lehetőségét. *A költségvetési gazdálkodás rendre elszakad a gazdaság teljesítőképessége által determinált realitásoktól, és a hiány állandó megugrása kormányzati voluntarizmust tükröz.*

Az állami költségvetés és a hiánycél korrekciójára gyakran sor került az utóbbi években, s nem volt ritka a be nem tervezett (egyes esetekben ezermilliárd forint összegű) – általában lökészerűen jelentkező – évközi kiadások felmerülése. A kiadási oldalon megjelenő új tételek az ötletszerű improvizáció érzületét keltik. Az állandó változtatások, az időnként előforduló visszamenőleges hatályú rendelkezések *gyengítik a gazdaság szabályozás normativitását, jogbizonytalanságot okoznak, s csökkentik a kiszámíthatóság esélyét.*

2015-től kezdődően a kormányzat a vészhelyzeti különleges felhatalmazásra hivatkozva további szektorspecifikus adókat vezetett be, s ezzel az adónemek száma megközelítette a hatvanat (European Commission, 2023). Az állami költségvetés tartós túlelosztási zavarai ellenére az elmúlt három év mindegyikének végén ezermilliárd forint nagyságú forráskisöprés történt, ugrásszerűen megnövelve az éppen záruló költségvetési évre a hiány nagyságát. E történések sorában a legemlékezetesebb költségvetési cunami a 2021–2022-es évek fordulóján kiáramoltatott, összesen mintegy kétezermilliárd forintos összeg, amelynek az energiaválsággal együtt számolt hatása csak másfél év alatt abszorbeálható rekordnagyságú inflációval volt el-tüntethető gazdaságunkban. Három további költségvetési sokkról külön is érdemes említést tenni.

Az első az államadósság gyors növekedésének egyik negatív következménye a költségvetési kamatkiadás felduzzadása. 2024-ben az adósság kamataira költött összeg elérte a 4000 milliárd forintot. A kormányzati kommunikációban mind a külső

finanszírozás jelentős hányadának hazai (lakossági és vállalati) megtakarításokkal történt kiváltása, mind az adósság GDP-hez viszonyított arányának szűk sávban történő ingadozása (73 és 78 százalék között) sikernek minősült. Arról azonban nem feledkezhetünk meg, hogy a külső finanszírozás aránya napjainkban újra túlhaladja a 40 százalékot, s a nominális adósság a 2010. évi 21 ezermilliárd forintos szintről 2024 végére 60 ezermilliárd forint fölé emelkedett (ebben természetesen szerepet játszott a forintvaluta jelentős árfolyamcsökkenése: a 2010-ben érvényes 264 forint euróárfolyam 2024 végére 410 forint körüli értékre romlott). Ezt is figyelembe véve az *adósságállomány* 2010 és 2024 között *megkétszereződött*.

A *második sokk* a korábban külföldi tulajdonba adott vállalkozások *visszavásárlása* (bankok, közüzemi vállalatok, hírközlési és telekommunikációs cégek, kiskereskedelmi és közlekedési infrastruktúra vállalatai). A nemzeti tulajdon fontosságának túlhangsúlyozása a tulajdonlást a tőkeműködtetés hatékonysága elé helyezi. Ennek keretében az elmúlt másfél évtizedben a kormány sok ezermilliárd forintot költött vállalatok visszavásárlására, majd ezek nagy részét hazai magántulajdonba adta, kedvezményes térítés vagy ingyenes osztogatás keretében.

A nagy költségek sorában *harmadik* példa a belföldre és külföldre egyaránt *hatalompolitikai és befolyásszerzési* törekvések finanszírozására költött összegek. Ezek között voltak direkt politikai célú pénzjuttatások, a kormányzat befolyása alá tartozó pénzintézetek által nyújtott hitelek, eltúlzott méretű külföldi nagybevásárlások, gyakran feleslegesnek tekinthető eszközbeszerzések (US Department of State, 2024).

Tudásgazdaság

Az a fordulat, amely a nemzetközi gazdaságban az utóbbi két-három évtizedben bekövetkezett, alig érintette meg a hazai gazdaságot. Amíg a fejlett államokban a termelés és az igazgatás egyre inkább *tudásalapúvá* vált, addig nálunk az ágazati és technológiai választásban *múltba révedő szemlélet* vált *uralkodóvá*. A hazai tulajdonú vállalatokban a munkaerő-intenzív alacsony fejlettségű technológiákat preferálták, a multinacionális cégek hazai egységei továbbra is technológiaintenzív termelést folytattak. *A digitalizáció termelési folyamatokba történő bevitel nem vált prioritássá*, s a tudásalapú szektorok kormányzati segítése is elmaradt. A gazdaságpolitika és az iparfejlesztés olyan princípiumok, instrumentumok és célok alapján szerveződött, amelyek az utóbbi néhány évtizedben elvesztették hatásosságukat. Az anticiklikus és prociklikus gazdaságösztönzés, a nagy projektekre alapozott

iparosítás, a nagy nyersanyag- és energiaigényű termelés felfuttatása, a centralizált kormányzati döntéshozatal túlsúlya, az emberi tőkebefektetések háttérbe szorítása mind erre volt példa (Scheiring, 2020).

A tudásgazdaság hátrasorolása a vonatkozó ágazatok összberuházásból való részesedésében is megmutatkozott. Az infokommunikációs, a szakmai-tudományos, a kutatási és oktatási beruházások a nemzetgazdasági összberuházás 7 százalékát tették ki 2010-ben, s ez az arány 2022-ben 6 százalékra mérséklődött (KSH-adat). A múltbeli – hatásukat vesztett – gazdaságpolitikai elvek és eszközök alkalmazásával szemben volt alternatíva: a *tudásintenzív gazdaság* felé fordulás, amely jórészt kihasználatlan maradt. Választható lett volna a kutatás és innováció erősítése, az oktatással megalapozott digitalizált gazdasági egységek ösztönzése, a tudásgazdaság kis- és középvállalataira történő alapozás, a vállalati döntéshozatal és a termelésirányítás digitalizálása. Másfél évtized idevágó tapasztalatai arra mutatnak, hogy a termelésbeli digitalizáció hátramaradt, s emiatt a vállalati produktivitás kevés támogatást kap erről az oldalról. Mindez jól érzékelhető a kutatás-fejlesztés hazai állapotával kapcsolatban is. A kutatás-fejlesztés hazai költségei a fejlett országok által preferált területeken az EU-átlag alatt vannak, 27 ország közül Magyarország e tekintetben a 19. helyen van.⁵ Ez azért is nagy probléma, mert a széles körű *digitális transzformáció* kulcsfontosságú lenne a rugalmas ellenállásra képes kompetitív gazdaság elérésében. A képzett humán erőforrás hiánya határozottan visszafogja a gazdaság szereplőinek *innovációs teljesítményét*. Ugyanígy a *magas képzettségű munkások hiánya is akadály a digitális alapú megújulásnak* (OECD, 2024b).

Zöldátmenet

A hazai zöldátmenetben történt haladás, azonban a változások gyorsítására volna szükség a környezeti fenntarthatóság érdekében. Ebben kiemelkedő szerepe lehet a káros emisszió csökkentésének, a dekarbonizációnak, valamint a megújuló energiaforrások súlynövelésének. Ezt kiegészíti a hulladékgazdálkodás további fejlesztése. A zöldátmenet viszonylagos lassúságának oka volt a politikai akarat hiánya, az erre rendelt *források szűkössége* és az ellenérdekelt lobbik fékező hatása. Az elmúlt két évtizedben igazán jelentős források nem segítették a zöldátmenetet, s ez alól a napenergia hasznosítására ösztönzés volt kivétel.

⁵ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=R%26D_expenditure

Nagy tartalék volt az épületek energiahatékonyságának növelésében, s ennek érdekében széles körű épületszigetelési program indult, benne a lakások szigetelésére, amely azonban sajnálatosan *félbemaradt*. Felemás sikerként tekinthető a napenergia-hasznosítási program, amelynek eredményeként – viszonylag rövid idő alatt – négyezer megawatt energiatermelő kapacitás épült ki (döntően a háztartásokban). Ez igen nagy lépés volt a megújuló energiatermelés súlynövelésében, azonban a mindenkor relatív energiafelesleg összegyűjtésére, levezetésére és transzferálására alkalmas vezetékkapacitások nem épültek ki, és források sincsenek kilátásban e célra.

A zöldátmenetet kifejezetten hátrányosan érinti, hogy az újraparosítás keretében elindított nagyszámú projekt energiaellátása fosszilis alapú erőművekkel történik majd, ami visszaveti a dekarbonizációt. Az árjelzéseknek egyébként is nagy szerepe van az energiaforrások közüli választásban, s a nem megújuló energia használatával szembeállított káros emissziót okozó források olcsósága vagy az árak kormányzati kezdeményezésű leszorítása kontraproduktív, s a környezeti fenntarthatóság rovására megy.

Kritikus terület hazánkban a biomassza energiaforrásként kezelése. A folyamatosan keletkező-termelődő óriási mennyiség ellenére gazdaságunkban – a lehetőségektől messze elmaradó – termelőkapacitások épültek ki. Az érdekeltség hiánya, a források rendkívüli szűkössége, a szabályozás fejletlensége oda vezet, hogy a biomassza jelentős részét elégetik, ami – bizonyos értelemben – energiakinyerés, amelynek határfoka meg sem közelíti a bioenergia-termelést az arra rendelt vállalkozásokban, intézményekben.

A zöldátmenet jelentős finanszírozási alapok hiányában elképzelhetetlen. Gazdaságunkban a megújuló energiaforrások fejlesztése, a káros emisszió csökkentése, az épületek energiahatékonyságának növelése, a korszerű hulladékgazdálkodás meghonosítása (a keletkező hulladék több mint felét mindmáig feldolgozás nélkül deponálják) mind maradványelven kezelt terület volt a pénzügyi erőforrások elosztása szempontjából.

Történt-e fenntartható felzárkózás?

A felzárkózás-fenntarthatóság kettős céljának akár részleges teljesülése szempontjából kritikus jelentőségűek voltak az utóbbi fél évtized történései gazdaságunkban. A 2021. évi visszapattanást leszámítva a gazdaság minimális mértékben növekedett. Ezekre az évekre teljesen kimerültek az extenzív fejlődés lehetőségei, s

a váltáshoz nem álltak rendelkezésre – erre dedikált – szabad pénzforrások. 2007 és 2022 között – mértékadó becslés szerint – 32 ezermilliárd forint felzárkóztatási rendeltetésű, *szabad felhasználású, visszteher nélküli* EU-forrás áramlott gazdaságunkba. Ennek a forrásnak körülbelül a fele a kormányzat által kiválasztott és támogatott vállalati erőcsoportokat kedvezményezte.

Az utóbbi fél évtizedben ezeknek a forrásoknak a nagy része különféle magántőke- (részvény-, ingatlan-, befektetési) alapokba került, növelte az említett gazdasági erőcsoportok vállalat-tulajdonlasi képességét, egyszerre képezte általuk gyakorolt holdingfunkciók és járadékvadász törekvések alapját. Koncentrált tulajdonok jöttek létre, és megteremtődött a forráselosztási és felhalmozási mintázat legkevésbé méltányos perspektivikus változata, a kormányzat által minden eszközzel támogatott *gazdag erőcsoportok és a szegény állami költségvetés kontrasztja*.

A kiválasztott vállalatok favorizálásának és bőkezű kormányzati támogatásának legfontosabb forrása az uniós források beáramlása volt. Mivel e pénzek jelentős részét 2022-től felfüggesztették, a folyamatos expanzióra épülő beruházáspolitikai kihívás elé került. Jól látható, hogy e probléma áthidalására szolgál a kínai és koreai beruházások fellendítése is. E projektek fokozottan anyag-, energia-, víz- és szállításiigényes volta miatt, valamint a környezetet veszélyeztető hatása okán újabb fenntarthatósági feszültség kerül be gazdaságunkba. Az eddig zömében EU-támogatásból finanszírozott beruházási projektek helyére a jövőben külső adósságból megvalósuló beruházások kerülnek. E kettős fenntarthatósági csapda hatásai kezelhetetlenné is válhatnak *az ország további eladósítása esetén*.

Az akkumulátorgyárak és részegységet előállító üzemek (számuk 2024-ben meghaladta a harmincat) járulékos beruházások sorát igénylik (energia, víz, közlekedés), amelyek vetekszenek a végterméket előállító termelőberuházások forrásigényével, sőt, az elhasznált végtermék feldolgozása is az országot terheli. A legnagyobb gond az, hogy a kibocsátott végtermék *hozzáadott értéke alacsony*, s az értékláncban elfoglalt helye mérsékelt rangsúlyt tükröz. Ez a példa arra mutat, hogy *az újraiparosítás ugyanolyan extenzív jellegű útkeresés*, mint a korábbi építésközpontú beruházási célválasztás volt. A hazai beruházási döntési rendszerben a formális és valós döntési jogosultságok – a centralizáció következtében – az irányítási hierarchia egyre magasabb szintjére kerültek, csökkentve a döntéshez szükséges informáltság és a döntéssel viselt felelősség súlyát. Gazdasági döntések esetében általában, a beruházásoknál különösen, a centralizáció erősödése növeli a hibák esélyét, s rontja a döntés minőségét. A beruházás és fejlesztés területén a centralizáció növeli az extenzív, zöldmezős projektek favorizálásának esélyét, és mérsékli az

intenzifikáló-korszerűsítő fejlesztések kiválasztásának lehetőségét. Ezek a vonások maradéktalanul jellemezték a hazai fejlesztéspolitika prioritásait, s ez hátrasoroló hatással járt a hazai tulajdonú, nem kivételezett cégek, valamint a kis- és középvállalatok fejlesztési esélyeire.

Záró gondolatok

A felzárkózással és fenntarthatósággal kapcsolatos – az EU-csatlakozás idején kialakult – várakozások csak igen *csekély mértékben teljesültek*. Különösen a 2010 után létrejött modell a *beavatkozó állam* ismérveit hordozta, ami együtt járt a piaci szelekció háttérbe szorításával és a pénzügyi erőforrások torzult allokációjával. A gazdasági növekedés erőltetésével, az extenzív beruházási programokkal, a fogyasztás másodrendű szerepével, a termelékenység stagnálásával, a digitális átalakítás lassúságával, a tudásgazdaság fontosságának fel nem ismerésével, a botladozó zöldátmenettel olyan gazdálkodási környezet jött létre, amelyben sem a felzárkózásban történő áttörésnek, sem a fenntarthatóságnak (költségvetési, környezeti, funkcionális, vállalati pénzügyi, eladósodottsági stb.) nem volt esélye. Elgondolkodtató tény, hogy gazdaságunkban a leginkább a bankok, a pénzintézetek, a pénzügyi közvetítők, a befektetési alapok prosperálnak, s hatalmas profitokat realizálnak. Ez önmagában öröndetes tény, ez viszont olyan gazdaságban történik, ahol az újratermelésben fél évtizede nincs érdemleges növekedés. Mind a fogyasztás nagyobb ütemű növekedését, mind a nem kedvezményezett vállalatok korszerűsödését, mind az emberi tőkébe irányuló beruházások korlátozottságát, a tudásgazdaság dinamikus kiépülését döntően *a pénzügyi erőforrások torz elosztása és újraelosztása akadályozza*. Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy gazdaságunk leválik a nemzetközi gazdaság újabb keletű fejlődési irányáról.

Hivatkozások

- Barta, Z. (2022). Some Old Story: Hungary's development over the 2000-2020 period. *Review of Business and Management TMP*, 18(1), 37–43. <https://doi.org/10.18096/TMP.2022.01.03>
- Dedák, I. (2024). Növekedési vágyak, 1 milliós átlagbér és a közgazdaságtudomány rögzülése. *Portfolio.hu*, október 25. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20241025/novekedesi-vagyak-1-millios-atlagber-es-a-kozgazdasagtudomany-rogzulose-717983>
- EBRD (2005). *Business in transition. Transition Report 2005*. European Bank for Reconstruction and Development. <https://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR05.pdf>
- European Commission (2023). *2023 Country Report, Hungary*. Institutional Paper 241 | June. https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/6623051a-f0a8-4937-9c11-8b2dc9a98b21_en?filename=ip241_en.pdf
- HVG (2024). Ágazatok jellemző adatai és legnagyobb cégei 2023-ban. *HVG.hu*, november 7. <https://hvg.hu/360/hetilap360/2024/45/20244515top5003>
- OECD (2024a). *OECD Economic Outlook*. Volume 2024, Issue 1. <https://doi.org/10.1787/69a0c310-en>
- OECD (2024b). *OECD Economic Surveys: Hungary March 2024*. <https://doi.org/10.1787/795451e5-en>
- Scheiring, G. (2020). ORBANOMICS. *A polarising answer to the crisis of liberal dependent capitalism*. Friedrich Ebert Stiftung, June. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/16303.pdf>
- US Department of State (2024). *2024 Investment Climate Statements: Hungary*. <https://www.state.gov/reports/2024-investment-climate-statements/hungary/>